

PIOTR STALMASZCZYK

Elektroniczny *Słownik języka irlandzkiego* — electronic *Dictionary of the Irish Language* (eDIL)

1. Wstęp

Celem tego krótkiego artykułu jest przedstawienie informacji na temat ukończonej wiosną 2007 r. pracy nad zdigitalizowaną wersją *Słownika języka irlandzkiego* (electronic *Dictionary of the Irish Language*, eDIL), najpierw należy jednak poświęcić kilka zdań słownikowi w wersji ‘klasycznej’ (*Dictionary of the Irish Language*, DIL).

2. *Dictionary of the Irish Language*

Pierwszy projekt opracowania historycznego słownika języka irlandzkiego powstał już w 1852 r. w Irlandzkim Towarzystwie Archeologicznym (Irish Archaeological Society) i był zainicjowany przez Johna O’Donovana (1806–1861) i Eugene’a O’Curry (1796–1862). O’Donovan był profesorem języków celtyckich w Queen’s College w Belfaście (dziś Queen’s University), natomiast O’Curry profesorem irlandzkiej historii i archeologii w Catholic University of Ireland w Dublinie (dziś University College Dublin). Obydwaj znani są z licznych publikacji celtologicznych, O’Donovan był m.in. autorem gramatyki języka irlandzkiego (1845), pod jego redakcją ukazało się wiele klasycznych tekstów irlandzkich. Również O’Curry miał w dorobku liczne tłumaczenia i prace redakcyjne, ponadto był współzałożycielem Irlandzkiego Towarzystwa Archeologicznego (1840) i Towarzystwa Celtologicznego (Celtic Society, 1845).

O’Donovan sporządził memorandum w sprawie słownika w 1859 r. i zauważył tam, że „żaden doskonały słownik języka irlandzkiego nie powstanie, zanim starożytne i współczesne rękopisy nie zostaną zredagowane przez kompetentnych specjalistów, na obecnym etapie opracowania literatury irlandzkiej możemy jedynie przygotować podwaliny dla pracy przyszłych leksykografów”¹. O’Donovan poczynił też pierwsze założenia metodologiczne (m.in. materiał leksykograficzny miał pochodzić z możliwie

¹ Cytat, w tłumaczeniu własnym, za: Best 1946: 20.

najstarszych źródeł, wszystkie znaczenia słów miały być poparte cytatami źródłowymi, etymologia miała być ograniczona do podawania form podstawowych, nowsze zapożyczenia nie powinny być uwzględniane itd.). Ze względu na liczne problemy finansowe i organizacyjne pierwszy zeszyt słownika ukazał się (nakładem Royal Irish Academy w Dublinie) dopiero w roku 1913 i był autorstwa Carla Marstrandera (1883–1965), późniejszego profesora filologii celtyckiej na uniwersytecie w Oslo. Ten pierwszy zeszyt liczył 112 stron (po dwie kolumny na stronę) i obejmował jedynie pierwszą część litery D, od **d** do **degóir** (dalsze części litery D ukazały się dopiero w latach 1959 i 1960)². Kolejny zeszyt (litera E, 128 stron) ukazał się w roku 1932, a redaktorem naczelnym słownika został Osborn Bergin (1873–1950), znakomity celtolog, znawca języka, literatury i historii, profesor języka staroirlandzkiego w University College Dublin, późniejszy dyrektor School of Celtic Studies. Poszczególne hasła w kolejnych częściach przygotowywały, m.in. Maud Joynt i Eleanor Knott, obie znane z licznych opracowań dawnej literatury irlandzkiej.

Od 1936 r. publikacja zmieniła tytuł na *Contributions to a Dictionary of the Irish Language*. W 1953 r. redaktorem naczelnym został kolejny wybitny celtolog, Ernest Gordon Quin (1910–1986), który doprowadził to leksykograficzne przedsięwzięcie do końca. Ostatni zeszyt (a właściwie pojedyncza kartka, dwie kolumny z hasłami na literę H, 32 hasła, w większości zapożyczenia z języka angielskiego) ukazał się w 1976 r. W 23 opublikowanych zeszytach, na 2525 stronach w formacie quattro znalazło się ok. 35 000 odrębnych haseł³. Całość zebrano w czterech tomach w 1976 r. i opatrzone krótkim wstępem przedstawiającym wszystkie uwarunkowania i historię prac nad słownikiem (Quin 1976). W 1983 r. ukazała się wersja kompaktowa, wydana, tak jak poprzednie edycje, przez Royal Irish Academy. To wydanie ma 632 strony, na dwóch ostatnich uwzględniono korektę i część dodatków do liter A, B, C oraz F. Pojedyncze zeszyty słownika są dostępne już tylko w bibliotekach, wersja kompaktowa, dostępna do niedawna tylko w antykwariatach, została wznowiona w lipcu 2007. Niestety, korzystanie z tej wersji skutecznie ogranicza mikroskopijny i niewyraźny druk (rezultat czterokrotnego pomniejszenia oryginalnych stron).

Według redakcyjnej uwagi z pierwszego zeszytu, słownik miał stanowić ‘tezaurus języka irlandzkiego’ i uwzględniać materiał leksykalny od czasów najdawniejszych po współczesność. Rzeczywiście rozpiętość materiału językowego uwzględnionego w DIL jest imponująca i sięga tysiąca lat, od c. 700 do c. 1700, choć w zdecydowanej

² Na temat tego pierwszego zeszytu i pewnych kontrowersji związanych z zasadami organizacji haseł, doбором materiału i wykorzystaniem wczesnych opracowań leksykograficznych Kuno Meyera (*Contributions to Irish Lexicography*) zob. Meyer (1915) i odpowiedź Marstrandera (1917–1919). W swojej recenzji Meyer zaproponował 21 stron poprawek i uzupełnień, Marstrander z kolei wykazywał błędy w interpretacjach Meyera, ale kontrowersje wokół tego pierwszego zeszytu przyczyniły się do jego rezygnacji z dalszego koordynowania prac leksykograficznych. Zob. też krótkie omówienie w: Quin 1976.

³ Poszczególne części były składane i drukowane w kilku drukarniach, co spowodowało różnice w wyglądzie, typografii i układzie tekstu. W pierwszych dwóch zeszytach kolumna tekstu liczyła 65 linijek, prawie wszystkie następne części miały po 86 linijek.

większości dotyczy okresu staroirlandzkiego (c. 700–c. 900) i średnioirlandzkiego (c. 900–c. 1200). DIL w zamierzeniu miał być podobny do słownika języka niemieckiego *Deutsches Wörterbuch* braci Grimm i do wydawanego w Oksfordzie *New English Dictionary* (później *Oxford English Dictionary*). Jednakże ilość opracowanych tekstów irlandzkich była (i jest do tej pory) nieporównanie mniejsza niż w przypadku języka niemieckiego czy angielskiego, a jak słusznie zauważył w swoim omówieniu R.I. Best (1946: 23), bez tekstów nie można opracować słowników, a bez słowników nie można opracowywać tekstów. Z tego między innymi względu praca nad DIL trwała tak długo. R.I. Best zwrócił też uwagę na brak specjalistycznych słowników z różnych dziedzin — a wiele starych tekstów irlandzkich to traktaty historyczne, genealogiczne, topograficzne, medyczne, prawnicze oraz podręczniki metryki.

Od momentu ukazania się drugiego zeszytu DIL (1932) w czasopiśmie celologicznych zaczęły się ukazywać omówienia i uzupełnienia, jedną z najbardziej wnikliwych recenzji napisał Julius Pokorny (1936), który zaproponował kilkadziesiąt uzupełnień, poprawek i dodatkowych interpretacji. Autorzy recenzji zwracali również uwagę na niekonsekwencje redakcyjne, niepełne niekiedy dane bibliograficzne, a także na problemy z dokładnym określeniem daty pochodzenia tekstów źródłowych, co wpływało na ustalenie kolejności zmian semantycznych⁴. Jeszcze inne trudności związane były z niestabilizowaną ortografią języka irlandzkiego. Jednocześnie wszyscy byli zgodni co do doniosłości tego przedsięwzięcia zarówno dla irlandzkiej leksykografii, jak i badań nad literaturą i kulturą.

3. *Electronic Dictionary of the Irish Language*

Nowoczesna technologia stworzyła zupełnie nowe możliwości dla leksykografii, również w zakresie udostępniania starszych prac. W roku 2003 podjęto w Centre for Irish and Celtic Studies (University of Ulster), przy finansowym wsparciu Arts and Humanities Research Council, prace nad digitalizacją słownika⁵. Pracami kierował przez cały czas (czyli od 2003 do 2007) profesor Gregory Toner, w skład zespołu wchodziłi Maxim Fomin (2003–2007), Thomas Torma (2003–2005) oraz Grigory Bondarenko (2006–2007)⁶. Prace rozpoczęto od zeskanowania i zdigitalizowania wersji drukowanej (wykonawcą była wyspecjalizowana firma Archive Quest Limited), dodatkowo, całość została trzykrotnie przepisana, a wszystkie wersje porównane i poprawione, dzięki czemu osiągnięto dokładność na poziomie 99,992%, czyli mniej niż jeden błąd na 10 000 znaków. Na-

⁴ Zob. więcej na ten temat w recenzji Frasera (1934).

⁵ Zarówno University of Ulster jak i Arts and Humanities Research Council są instytucjami brytyjskimi, natomiast prawa autorskie do słownika posiada Royal Irish Academy, instytucja irlandzka. Jest to bardzo dobry przykład na nową formę współpracy brytyjsko-irlandzkiej (tzw. *cross-border initiative*) w dziedzinie nauki i kultury.

⁶ Warto przy okazji podkreślić, jak wielką rolę w irlandzkiej leksykografii odegrali cudzoziemcy, celologiczowie z Niemiec i Skandynawii, a ostatnio także z Rosji (M. Fomin i G. Bondarenko).

stepnie zdigitalizowany tekst został zapisany w metajęzyku XML (Extensible Mark-up Language) zgodnie z instrukcją wydawniczą TEI (Text Encoding Initiative)⁷.

Prace trwały cztery lata, ich rezultat przedstawiono na specjalnym spotkaniu Royal Irish Academy w Dublinie (27 czerwca 2007) i w trakcie XIII Międzynarodowego Kongresu Celtologicznego w Bonn (lipiec 2007).

Podstawowym celem projektu było opracowanie w pełni przeszukiwalnej wersji elektronicznej słownika DIL (a nie nowego, poprawionego i uzupełnionego, wydania), przy okazji jednak poprawiono ewidentne błędy drukarskie, uzupełniono odnośniki i w miarę możliwości wprowadzono identyfikację kategorii gramatycznych. W eDIL możliwe są następujące opcje wyszukiwania: podstawowe (*quick*), zaawansowane (*advanced*), przeszukiwanie słownika według kolejnych haseł (*browse*) oraz bibliograficzne. Wyszukiwanie podstawowe umożliwia odnajdywanie słów we wszystkich hasłach, a także przeglądanie poszczególnych liter i kolumn. Widok kolumny zgodny jest z układem w drukowanej wersji słownika, ale przy większości haseł dodano różne warianty, odpowiednie słowa kluczowe w języku angielskim, dzięki czemu ta opcja może być wykorzystywana również jako podstawowy słownik (średnio)irlandzko-angielski, a także literę, kolumnę i linijkę. Możliwy jest również widok samej kolumny, a także przewijanie i drukowanie kolumn.

Wyszukiwanie zaawansowane oferuje szereg bardzo ciekawych opcji (choć należy zauważyć, że nie wszystkie są jeszcze w pełni dopracowane). Oprócz typowego wyszukiwania całego słowa, początku, końcówki, możliwe jest także ograniczenie przeszukiwań do haseł, słów kluczowych, definicji, cytowanych przykładów, a także wyszukiwanie według kilku 'opcji gramatycznych' (np. część mowy, rodzaj, przypadek, liczba, czas). Inna opcja pozwala na wyszukanie słów z różnych języków (podawanych przy porównywaniu wspólnych form lub etymologii), a kolejna na poszukiwanie form przybliżonych (*fuzzy*).

Opcja przeszukiwania słownika według kolejnych haseł (*browse*) otwiera się w osobnym małym okienku i przynosi wszystkie kolejne hasła słownika z zaznaczonymi znakami diakrytycznymi (w przypadku wyszukiwania zwykłego znaki te należy wprowadzić osobno). Wybranie jakiegoś hasła powoduje otwarcie kolejnego okna, z widokiem odpowiedniej kolumny.

Opcja przeszukiwania bibliografii pozwala na zidentyfikowanie pełnych danych bibliograficznych. W przyszłości ta opcja ma być połączona z opracowywanym na uniwersytecie w Cork elektronicznym korpusem tekstów irlandzkich CELT (<http://www.ucc.ie/celt/>). Takie powiązanie słownika z korpusem tekstów umożliwi sprawdzenie szerszego kontekstu i porównanie różnych wersji cytatów zawartych w słowniku. Trwają też prace nad pełnym suplementem do słownika, który ma być dostępny zarówno w wersji książkowej, jak i elektronicznej (zakończenie prac przewidywane jest na rok 2012).

⁷ Wszystkie szczegóły techniczne i założenia metodologiczne tego przedsięwzięcia omawiają Fomin i Toner (2006), zob. też stronę informującą o historii projektu: www.dil.ie/about.asp oraz bardzo dokładną analizę zawartą w pracy doktorskiej Nyhan (2006).

Pierwotnie słownik miał być wydany jako płyta kompaktowa, później jednak zdecydowano o udostępnieniu go, nieodpłatnie, w wersji online (<http://www.dil.ie>), dzięki czemu dostęp do rezultatów pracy kilku pokoleń celtologów jest ogromnie ułatwiony.

Bibliografia

- Best R.I., 1946, On Recent Studies in the Academy, Proceedings of the Royal Irish Academy, Vol. LI, Section C, s. 15–34.
- Dictionary of the Irish Language. Based mainly on Old and Middle Irish materials, 1913–1976, red. E.G. Quin, Dublin.
- Dictionary of the Irish Language. Based mainly on Old and Middle Irish materials. Compact edition, 1983, red. E.G. Quin, Dublin.
- Electronic Dictionary of the Irish Language: <http://www.dil.ie/>.
- Fomin M., Toner G., 2006, Digitizing a Dictionary of Medieval Irish: the eDIL Project, *Literary and Linguistic Computing* 21 (1), s. 83–90.
- Fraser J., 1934, Review of Dictionary of the Irish Language, *Scottish Gaelic Studies* IV (1), s. 91–95.
- Marstrander C., 1917–1919, The Dictionary of the Royal Irish Academy, *Revue Celtique* XXXVII, s. 1–23.
- Meyer K., 1915, Das Wörterbuch der Kgl. Irischen Akademie, *Zeitschrift für celtische Philologie* X, s. 361–383.
- Nyhan J., 2006, The Application of XML to the historical lexicography of Old, Middle, and Early-Modern Irish: a Lexicon based analysis, niepublikowana praca doktorska, Cork: National University of Ireland.
- Pokorny J., 1936, Zum Wörterbuch der Kgl. Irischen Akademie, *Zeitschrift für celtische Philologie* XX, s. 476–488.
- Quin E.G., 1976, Historical Note, [w:] Dictionary of the Irish Language. Based mainly on Old and Middle Irish materials, 1913–1976, red. E.G. Quin, Dublin, s. iii–vi.